

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halîfe Mu'tazîd-Billâh Örneği**Mustafa Tanrıverdi** | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (ROR ID: 05n2cz176)

İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Hadith, Muğla/Turkey

mustafatanriverdi@mu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3329-0019

An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh**Abstract**

When the historical background of curse expressions examined, these actions can be taken back to the early periods of Islamic History. It is not possible to date its beginnings precisely, but these expressions started with the political-theological split following the martyrdom of Uthmân (d. 35/656). Because the expressions of curse emerged after the Tahkîm (arbitration) with the Battle of Siffin (37/657), which took place between Alî (d. 40/661) and Mu'âwiya (d. 60/680) and caused political divisions. Afterwards, it is understood that curses were used from time to time for various reasons, both in the Umayyads and the 'Abbâsîd period. This situation is closely related to the phenomenon of fabrication in terms of turning the curses targeting certain individuals and groups for political purposes into narratives. So much so that since the early periods of Islamic History, hadiths were fabricated for many reasons and the religious authority of the Prophet (pbuh) was abused. The fabricated (mawdu') hadith is a word or an act that is fudged and attributed to Prophet. The fabrication phenomenon, which started with fitna (disturbance), gained momentum with the political disintegration of the Muslim community. Beside, the Umayyad-'Abbâsîd conflict has led to the creation of fabricated hadiths for political reasons many times in history. Because the phenomenon, which was initiated in favor of the Umayyads, especially about Mu'âwiya, was continued for the same purpose during the 'Abbâsîd period, and some 'Abbâsîd caliphs such as Saffâh, Mansûr and Mahdî were praised as if Prophet (pbuh) had said. The conflict became a political attitude in which fabricated hadiths were introduced during these periods, and in this direction, the parties circulated some narratives containing glorification or insult towards certain individuals or groups, for and against their own political purposes. An extraordinary example of this situation is that

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022**Kabul | Accepted:** 11 Şubat/February 2022**Geliş | Received:** 07 Aralık/December 2021**Değerlendirme | Peer Review:** Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.**Hakem Raporları | Peer Review Reports:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeini/page/13397>**Atf | Citation:** Mustafa Tanrıverdi, "Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazîd-Billâh Örneği = An Analysis of the Narrative Containing Curse: The Case of Caliph al-Mu'tadid Bi'llâh", *Eskiyeini* 46 (Mart/March 2022), 269-303.<https://doi.org/10.37697/eskiyeini.1033630>

© Mustafa Tanrıverdi | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

fabricated narrations was turned into a curse declaration by the order of an 'Abbâsîd caliph himself. As a matter of fact, Mu'tadid Bi'llâh (279/892-289/902), with a radical decision in the last period of his caliphate, ordered a cursed sermon (khutbah) to be delivered on the pulpits (minbar) on fridays against Mu'âwiya and the Umayyads. Accordingly, in the text prepared by the order of the Caliph himself, some narrations as well as various verses were associated with the Umayyad dynasty and their prominent political representatives. The caliph brought up a narration that the Prophet cursed Abū Sufyân (d. 31/651) and his sons Mu'âwiya and Yazîd (d. 18/639) and made comments in this manner by breaking some verses (such as Sūra al-Isrâ' 17/60) out of context. In this article, an attempt to abuse the religious authority of the Prophet for the sake of political gain, in particular, the Umayyad-'Abbâsîd conflict, is examined through the fabricated hadîth phenomenon. In addition, the isnâd and text analysis of the narration, which forms the basis of Mu'tadid Bi'llâh's political attitude, are examined.

Keywords

Hadîth, Fabrication, Curse, Tarih, 'Abbâsîds, Mu'tadid Bi'llâh

Tel'în İçerikli Bir Rivayetin Tahlili: Halife Mu'tazid-Billâh Örneği

Öz

Tel'în söylemlerinin tarihi geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. Başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermek mümkün değilse de bu söylemlerin, genellikle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) şehadetini takip eden sürece tarihlenen siyasî-itikadî ayrışma ile başladığı kabul edilmektedir. Zira tel'în ifadelerinin Hz. Ali (öl. 40/661) ile Mu'âviye (öl. 60/680) arasında cereyan eden ve siyasî bölünmelere neden olan Sıffîn (37/657) hadisesiyle Tahkîm sonrası gündeme geldiği görülmekte, tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abbâsîler döneminde çeşitli nedenlerle zaman zaman tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, politik gayelerle belli şahıs ve zümreleri hedef alan lanet söylemlerinin rivayetlere dönüş(türül)mesi bakımından uydurma olgusunu yakından ilgilendirmektedir. Öyle ki, İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi istismar edilmiştir. Mevzû hadis, en genel anlamıyla bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber (s.a.v.) adına uydurularak ona nispet edilmesidir. Fitne ile başlayan uydurma faaliyetleri, takip eden süreçte Müslüman toplumun siyasî olarak ayrışmasıyla hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra Emevî-Abbâsî çekişmesi de tarihte birçok kez politik nedenlerle uydurma hadislerin ihdasına neden olmuştur. Zira başta Mu'âviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma faaliyeti, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür. Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve bu doğrultuda taraflar kendi politik amaçlarına uygun lehte ve aleyhte, belli başlı şahıs veya gruplara yönelik tebcîl yahut tahkîr içeren rivayetleri gündeme getirmişlerdir. Bu durumun sıra dışı bir örneği ise bahse konu uydurma haberlerin bizzat bir Abbâsî halifesinin emriyle tel'în bildirisine dönüştürülmüş olmasıdır. Nitekim Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) hilafetinin son dönemlerine doğ-

ru aldığı radikal bir kararla cuma günleri minberlerde başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğulları aleyhinde lanet içerikli bir hutbe okutulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda bizzat Halife'nin emriyle hazırlanan metinde, çeşitli ayetlerin yanı sıra birtakım rivayetler de Emevî hanedanlığı ve onların önde gelen siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmiştir. Halife, Hz. Peygamber'in bir defasında Ebû Süfyân'a (öl. 31/651) ve oğulları Muâviye ile Yezîd'e (öl. 18/639) lanet ettiğine yönelik bir rivayeti gündeme getirerek (el-İsrâ 17/60 gibi) bazı ayetleri bağlamından koparmak suretiyle bu minvalde yorumlarda bulunmuştur. İşte bu makalede Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde siyasî ikbâl uğruna Hz. Peygamber'in dinî otoritesini istismara kadar uzanan bir teşebbüs, uydurma hadis olgusu üzerinden incelenmekte; Mu'tazîd-Billâh'ın politik tavrına mesnet teşkil eden söz konusu rivayetin isnad ve metin yönünden tetkiki yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Mevzu, Tel'in, Tarih, Abbâsîler, Mu'tazîd-Billâh

Giriş

İslam Tarihi'nin erken dönemlerinden itibaren birçok sebeple hadis uydurulmuş ve Hz. Peygamber'in dinî otoritesi çeşitli şekillerde istismar edilmiştir. Sosyal olayların tederîcî gelişiminden ötürü başlangıcına dair noktasal bir tarih vermek mümkün olmasa da bu tür uydurma faaliyetlerinin siyasi ve toplumsal güven atmosferinin bozulduğu dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹ Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer'in (öl. 23/644) dirayetli tutumu ve bu doğrultuda aldıkları bazı tedbirler uydurma faaliyetlerini engellemiştir. Ancak Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci dönemine gelindiğinde güven ortamı bozulmuş ve yönetimden şikâyetler artmaya başlamıştır. Takip eden süreçte önce Hz. Osman'ın katli ardından yaşanan Cemel ve Siffin hadiseleri, İslam Tarihi'nde telafisi mümkün olmayan ayrışmalar doğurmuştur. Öyle ki *fitne* ile ilişkilendirilen söz konusu olaylar neticesinde meydana gelen iç karışıklık, hadis uydurma hareketlerinin de başlamasına neden olmuştur.² Nite-

¹ Emin Aşıkutlu, "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2014), 22, 26; Ömer b. Hasan el-Felâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs* (Mısır: Câmî'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981), 1/182-184.

² Hz. Osman'ın 35/656'da şehit edilmesi, Abdullah b. ez-Zübeyr'in 73/692'deki katli ve Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in 126/744'te öldürülmesi gibi olaylar fitne ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hadis âlimlerinin yaygın kanaati, Hz. Osman'ın şehadetinin İslam Tarihindeki ilk fitne olduğu ve bu hadisenin uydurma olgusunu da etkileyen derin ayrışmaları beraberinde getirdiği yönündedir. bk. Arif Ulu, "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 161. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) de Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ilk fitne olduğu şeklindeki sarîh beyanı önemlidir. *عن سعيد بن المسيب وقعت الفتنة الأولى يعني مقتل عثمان فلم تبق من أصحاب بدر أحدا ثم وقعت الفتنة الثانية يعني الحرة فلم تبق من أصحاب الحديبية أحدا ثم وقعت الثالثة فلم ترتفع والناس طباخ* Birinci fitne yani Osman'ın katli meydana geldi ve bu, Bedir ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci fitne yani Harre olayı meydana geldi, bu da Hudeybiye ashabından hiç kimseyi bırakmadı. Daha sonra üçüncü fitne vuku buldu ki, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı. (Rivayette üçüncü fitnenin ne olduğu belirtilmemiştir.) bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Meğâzî", 9 (No. 3800).

kim bu dönemlerde başlatılan hadiste isnâd uygulaması da söz konusu uydurma faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak gündeme gelmiştir.³

Başta Hâricîlik ve Şîlik olmak üzere süreç içerisinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, itikadî ve fikrî ayrılıkları artırmıştır. Giderek derinleşen çekişme ve ihtilaflar, tarafların kendilerini övmek muhaliflerini yermek için uydurma hadislere başvurmalarıyla sonuçlanmıştır. Aynı şekilde Araplarda kökeni eskilere dayanan kabile ve neseb taassubu da hadis uydurma faaliyetlerine neden olan amillerdendir. Yine İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak farklı din ve kültürlerle başlayan etkileşimler sonucu, İslam'ı tahrif gayesiyle faaliyet yürüten zındıklık hareketleri çeşitli uydurmaları beraberinde getirmiştir. Dine hizmet ettiğini düşünen birtakım kimseler terğîb ve terhîb türü rivayetler uydururken şahsî çıkar ve menfaat elde etmek isteyen kıssacılar da hadis adı altında asılsız menkıbeler üretmişlerdir. Ayrıca Emevî-Abbâsî çekişmesi de politik nedenlerle uydurma rivayetlerin artmasına neden olmuştur. Söz gelimi başta Muâviye hakkında olmak üzere Emevîler lehinde başlatılan uydurma olgusu, Abbâsîler devrinde de aynı amaçla sürdürülmüş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilinden Seffâh, Mansûr ve Mehdî gibi bazı Abbâsî halifeleri övülmüştür.⁴

Söz konusu çekişme bu dönemlerde uydurma hadislerin devreye sokulduğu politik bir tavır haline gelmiş ve siyasî ikbal uğruna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesi birçok kez istismar edilmiştir. Burada uydurma faaliyetlerine neden olan amillerden ziyade Emevî-Abbâsî çekişmesi özelinde politik nedenlerle başvuru uydurma olgusuna dair sıra dışı bir örnek incelenmektedir. Bu örnek, Abbâsî halifesi Mu'tazid-Billâh'ın Ümeyyeoğulları aleyhinde hazırladığı tezyif ve tahkir içerikli rivayetlerin sıralandığı bildiride yer almaktadır.

Bildiri, mevzu haberlerin hadis tarihindeki siyasî çekişmelerle yakın bağlantısını ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Zira politik bir tavır haline gelen Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları arasındaki siyasî rekabetin doğrudan doğruya bir halife marifetiyle belli şahıs ve zümreleri hedef alan uydurma rivayetlerin yer aldığı tel'in metninin ihdasına neden olması manidardır. Dikkat çekici olan diğer bir husus ise halifenin, lanet içerikli rivayetleri gündeme getirmekle kalmayıp bunların doğruluğunu bazı ayetlerin manasını tahrif etmek suretiyle ispata çalışmış olmasıdır. Bu durum, hem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dinî otoritesinin hem de onun mübelliği olduğu Kur'an'ın siyasî gayelerle bizzat bir halife tarafından istismar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

³ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvin* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988), 220-222; Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları 2017), 230-232; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 345-353.

⁴ Ayrıntı için bk. Nüreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Dimeşk; Dâru'l-Fikr 1399/1979), 302-307; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

Bu çalışmada Abbâsî halifesi Mu'tazîd-Billâh'ın gündeme getirdiği rivayetlere değinilmekte ve bu doğrultudaki bir rivayetin tetkîki yapılmaktadır. Belli grup ve şahısları hedef alan lanet içerikli rivayetin tüm tarîkleri hadis tekniği açısından incelenmekte, sened ve metin tenkidine tabi tutulmaktadır. Bildiride yer alan bazı rivayetler, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla bu çalışmaya konu edilen tel'în içerikli rivayetin hadis usulü prensiplerine göre isnad ve metin yönünden tenkid edildiği bir inceleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, halifenin tel'în metnini uydurma hadis olgusu üzerinden değerlendirmeye odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem muhteva bakımından ayrışmaktadır.⁵

1. Mu'tazîd-Billâh'ın Tel'în Bildirisi

Tel'în faaliyetlerinin tarihî geçmişi irdelendiğinde söz konusu eylemler, İslam Tarihi'nin erken dönemlerine kadar geri götürülebilir. İlk iki halifenin dirayetli tutumundan sonra Hz. Osman'ın iş başına gelmesiyle idare Ümeyyeoğullarına geçmiş; ancak hilafetinin ikinci yarısına yansıyan yönetim zafiyetleri, öteden beri çekişme halindeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bir dizi gerginliğe neden olmuştur. Hz. Osman'ın, patlak veren dahilî karışıklık ve fitne ortamında şehit edilmesi sonucu hilafetin Hz. Ali ile birlikte yeniden Hâşimoğullarına geçmesi, taraflar arasındaki gerginliğin tırmanmasına ve İslam coğrafyasının hemen her sathına yayılmasına yol açmıştır.⁶ İlerleyen süreçte halifenin kim olacağını tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılan bu çekişmenin taraflar arasında süregelen sürtüşmeyi tel'în faaliyetlerine dönüştürdüğü görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla çerçevesi çizilen tarihî hadiseler neticesinde dolaylı veya doğrudan karşılıklı olarak lanet okuma faaliyetlerine bu süreçte başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem Hz. Ali hem de ona rekabet eden Muâviye, ortaya çıkan birtakım önemli olaylar karşısında dolaylı veya doğrudan birbirlerine yönelik nefret diline başvurmuşlardır. Bu konuda kesin bir tarih ortaya koymak mümkün olmasa da bahse konu lanet söylemlerinin Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden ve İslam toplumunun siyasî-ictimâî bakımdan ayrışmasına neden olan Sıffîn hadisesi ile Tahkîm sonrası gün yüzüne çıktığı; tarihi süreç içerisinde de gerek Emevîler gerekse Abasiler döneminde çeşitli saiklerle zaman zaman bu tür sebb ve tel'în söylemlerine başvurulduğu anlaşılmaktadır.⁷

⁵ İlgili çalışmalar için bk. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji Şit-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 118-120; Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 97-102; Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117.

⁶ Söz konusu döneme yansıyan hadiseler için bk. İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 217-230, 254-258.

⁷ Ayrıntı için bk. M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107; Adnan Demircan, "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı

Öyle ki takip ettiği uygulamalarıyla Şîf kesimlerin lehinde icraatlarıyla tanınan Me'mûn (198/813-218/833) ve Ümeyyeoğulları aleyhindeki birtakım icraatlarıyla bilinen Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902), Abbâsî yönetiminde farklı siyasî politikalar benimsemekle temayüz etmişlerdir.⁸ Mu'tazid-Billâh yönetiminin sonlarına doğru yeni bir karar almış ve Emevî karşıtı politikasını belirgin hale getirecek birtakım adımlar atmıştır. Bu doğrultuda 284/897 yılında minberlerden Muâviye'ye lanet edilmesine yönelik bir uygulamaya başvurmuş, bu yönde okunacak hutbeler hazırlanması emrini vermiştir. Veziri Ubeydullah b. Süleyman, bu radikal kararın toplum nezdinde fitneye neden olabileceği gerekçesiyle Halife'ye uyarılarda bulunmuştur. Buna rağmen Halife, Cuma namazlarında Ümeyyeoğullarının tel'îni için kâtipleri vazifelendirerek ortak bir metin oluşturulmasını ve daha önce aynı amaçla Me'mûn tarafından hazırlatılan tel'în metinlerin divandan çıkartılarak tedavüle sokulmasını istemiştir.⁹ Emri doğrultusunda ortaya çıkarılan nüshalarla Mu'tazid-Billâh, Abbâsî devlet yönetiminde belli bir dönem uygulamaya konulan hutbelerde olduğu gibi lanet okuma geleneğini yeniden canlandırmak istemiştir. Söz konusu hadise ile hedeflediği politik beklenti bir yana bu olaya doğrudan doğruya bir Halife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi mirasını istismar ederek teşebbüs etmiş olması manidardır.

Uygulamaya konulması konusunda bir dizi idari hareketliliğe neden olduğu anlaşılan bu kararın nasıl ve hangi sâikle ortaya çıktığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ümeyyeoğullarına yönelik söz konusu tel'în kampanyasının arkasında, Kindî ekolünün önemli isimlerinden biri olan aynı zamanda veliahtlığından itibaren Mu'tazid-Billâh'ın hocalığını yapmakta olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin (öl. 286/899) olduğu belirtilse de ona isnat edilen Şîlik temâyülü ile Halife'yi harekete geçiren bu yöndeki bir teklifin birbiriyle bağdaşması olası görünmemektedir. Zaten onun Halife nezdindeki itibarlı konumu, ilgi-

Olarak Lanet Okuma”, *Lânet Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2009), 151-163; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 122-125. Tel'în söylemleri her ne kadar umumiyetle şahıslar üzerinden gündeme ge(tiri)lmisse de ideolojik bakış açısı kimi zaman belli başlı mekânları içine alacak şekilde kendisini görünür kılmıştır. Öyle ki, imâma ve İmâmî akideye muhalefetleri nedeniyle bazı isimler, Şîf-İmâmî geleneğe cerh edildikleri gibi bu kimselerin inşa ettikleri mescitler İmâmî kaynaklara “lanetli mescitler” olarak taşınmıştır. İdeolojinin hadis anlayışını şekillendirdiği bu sıradışı örnek için bk. Yusuf Oktan, “İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansımaları İmâmîyeye Şî'asî'nde Lanetli Mescitler Örneği”, *Turkish Studies* 13/25 (2018), 319-334.

⁸ Me'mûn'un Ehl-i beyt mensuplarına yönelik ideolojik yaklaşımı için bk. M. Bahaüddin Varol, “İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 86-88. Mu'tazid-Billâh yaklaşık on yıl hilafette kalmış ve birçok yönden dirayetini yitiren Abbâsî hanedanlığını yeniden toparlamayı başarmıştır. Özellikle siyasî, iktisadî ve askerî sahada devletin hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Veziri Ubeydullah'ın yardımcılarıyla takip ettiği doğru politikalar sayesinde hem merkezî otoriteyi güçlendirmiş hem de büyük ölçüde bozulan devlet hazinesini yeniden ıslah etmiştir. bk. Hugh Kennedy, “al-Mu'tazid Bi'llâh”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Press, 1993), 7/759-760; Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004), 93.

⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 10/54-55.

li bildiri yazılmadan önce 283/896'da hapsedilmesiyle sona ermiş görünmektedir.¹⁰

Taberî'nin (öl. 310/923) son derece geniş bir şekilde aktardığı lanet metni; hamdele ve salvele içeren oldukça uzun ve girift bir girişle başlamaktadır. İlgili metinde Ümeyyeoğulları ve Muâviye'ye yönelik tel'în fermanın gerekçesi sadedinde 21 adet delil sıralanmıştır. Bunlardan 13 tanesi ayetlerden 7 tanesi hadislerden geriye kalan 1 tanesi de ilgili amaca hizmet ettiği düşünülen ve içinde ayetten iktibas bulunan bir rivayetten seçilmiştir.¹¹

Bildirinin amacı düşünüldüğünde sıralanan argümanların bağlamlarının göz ardı edildiği; belli bir zümre ve müntesipleri hedef alındığından zikredilen ayetlerin yorumlarının saptırılarak Ümeyyeoğulları ve onların siyasî temsilcileriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz gelimi bazı ayetlerdeki ibarelerin hemen ardından *ولا اختلاف بين أحد أنه أراد بها بني أمية* [bu ayetle murât edilen Ümeyyeoğulları olduğu konusunda kimsenin ihtilafı yoktur] şeklinde kayıt düşülmüştür.¹² Oysa söz konusu ayette geçen ve Ümeyyeoğulları ile ilişkilendirilen *الشجرة الملعونة* [lanetlenmiş ağaç] ifadesi, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde farklı bir bağlama denk düşmektedir. Bu doğrultudaki başka ayetlerde yer alan ibarelerin birbirine gönderme yapması,¹³ ilgili terkinin Ümeyyeoğullarına hasredilmesinin tutarlı olmadığını göstermektedir. Zira tefsir kaynaklarında *الشجرة الملعونة* ibaresinin umumiyetle *شجرة الزقوم* ile ilişkili şekilde ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴

Ana hatlarıyla incelendiğinde bildirideki rivayetlerin de tıpkı ayetlerin tevinde olduğu gibi metnin hazırlanış amacına uygun olarak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğullarını hedef alan pejoratif bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bunların bir bölümü doğrudan tel'în niteliğindeki bir kısmı da tezyif ve tahkir ihtiva etmektedir. İlgili rivayetlerin tamamının incelenmesi çalışmanın

¹⁰ Ayrıntı için bk. İlhan Kutluer, "İbnü't-Tayyib es-Serahî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/231. Onun birtakım ilhâdî fikirler taşıdığı yönündeki kayıtlar için bk. İbnü'n-Nedîm, *Kitâbul-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Tahran: y.y., 1971), 320-321; Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusü terâcim* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/205. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, *Filozof Tabib Muhaddisler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 45. Burada Halife'nin söz konusu kararda ısrarı da sonrasında ondan vazgeçmesi de siyasî gayelerle ilgilidir. Zira o, bildirinin yanlış olduğunu düşündüğü için değil, kendisine dönemin kadısı Yûsuf b. Ya'kûb'un (öl. 297/910) bu metnin halkı Ali ahfadına meylettireceği endişesini taşıdığını iletmesinden sonra vazgeçmiştir. bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/63.

¹¹ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹² *فما لعنهم الله به على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم وأزل به كتابا قوله: والشجرة الملعونة في القرآن ونحو فهم فما يزيدهم إلا طغيانا كبيرا ولا اختلاف* bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/57-58.

¹³ bk. el-İsrâ 17/60; ed-Duhân 44/43-44; es-Sâffât 37/62-66; el-Vâkıâ 56/51-53.

¹⁴ bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 14/647-652; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 20/238-239. Ayrıca bildiride (sırasıyla) geçen diğer ayetler için bk. el-Kasas 28/50; Âl-i İmrân 3/74; el-Ahzâb 33/33 (telmihen); el-İsrâ 17/60; el-Mâide 5/78; el-Kadir 97/3; Yunus 10/91 (iktibâsen); et-Tevbe 9/32; en-Nisâ 4/93; el-Ahzâb 33/5; el-Kasas 28/5; et-Tevbe 9/12; el-Mücâdele 58/22.

hacmini aşacağından burada bildiride yer alan rivayetler sıralanmakta ve sadece lanet içerikli rivayet ele alınmaktadır. Metindeki rivayetler şöyledir.¹⁵

1. Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.¹⁶

2. Resûlullah (s.a.v.) Muâviye'yi kâtiplik yapması için çağırttı, fakat o yemeğini gerekçe göstererek işi olduğunu ileri sürünce Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah onun karnını doyurmasın!" buyurdu.¹⁷

3. Resûlullah (s.a.v.) bir defasında "Şu yoldan ümmetim içerisinde öyle bir kimse gelecek ki, o kimse benim dinim üzere haşrolmayacaktır." dedi; tam da o sırada yolda Muâviye göründü.¹⁸

4. Resûlullah (s.a.v.) "Muâviye'yi minberimde gördüğünüz zaman onu öldürün!" dedi.¹⁹

5. Muâviye, ateşten bir sanduka içerisinde cehennem dibinde "Yâ Hannân, Yâ Mennân!" diye çırpınıp (istimdat eylediği esnada) ona (ayetden iktibasen: Yunus, 10/91) "Şimdi mi (aklın başına geldi?) Hâlbuki sen daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." denilecektir.²⁰

6. Resûlullah (s.a.v.) Ammâr b. Yâsir'e (öl. 37/657) "Seni âsi bir topluluk öldürecek. Sen onları cennete çağırırken, onlar seni cehenneme çağırırlar." dedi.²¹

7. Resûlullah (s.a.v.) "Babasından başka birinin çocuğu olduğunu iddia edene veya sahibi dışında bir başkasının soyuna mensup olduğunu ileri sürene lanet ol-

¹⁵ Metin için bk. Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/55-62.

¹⁶ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1410/1990), 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988), 9/286 (No. 3839); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/176 (No. 475); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 4/2142-2143.

¹⁷ Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991), "Birr", 96-97; Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/464 (No. 2869); Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/133-134.

¹⁸ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*, 220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/134.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27; Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*, 216; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnâ'a fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/388-389.

²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136.

²¹ Buhârî, "Cihâd", 17 (No. 2657); "Mesâcid", 30 (No. 436); Müslim, "Fiten", 72; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), "Menâkıb", 35 (No. 3800); Tayâlisî, *Müsned*, 1/517-518 (No. 637); 2/39 (No. 684); 3/174 (No. 1703); 3/622 (No. 2282); 3/655 (No. 2316); İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 15/553-554 (No. 7078); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 11/42 (No. 6499); 17/319 (No. 11221); 18/368 (No. 11861); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/320 (No. 954); 5/220 (No. 5146); 5/266 (No. 5296) Ayrıca ilgili rivayetin tahlili için bk. Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivayeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164.

sun.” ve “Çocuk (doğduğu) yatağa nispet edilir, zâninin (payına da ondan) mahrumiyet düşer.” buyurdu.²²

3. Tel'în İçeren Rivayetin Tahlili

Kütüb-i tis'â'da yer almayan bu rivayet, hadis kaynaklarının yanı sıra birtakım eserlerde de zikredilmektedir. Taberî, Halîfe'nin bildiri metnini aktardığından ilgili rivayeti senedsiz zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, metin bakımından paralel içerikli rivayetlerle birlikte kronolojik tertibe uygun şekilde aşağıdaki kaynaklarda yer almaktadır.

3.1. Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) Rivayeti

نصر، عن عبد الغفار بن القاسم، عن عدي بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبل أبو سفيان ومعه معاوية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم العن التابع والمتبوع. اللهم عليك بالأقيعس. فقال ابن البراء لأبييه: من الأقيعس؟ قال معاوية

Berâ' b. Âzib → Adî b. Sâbit → Abdülğaffâr b. el-Kâsım isnadıyla Nasr b. Müzahîm'im aktardığı rivayete göre Resûlullah, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin geldiğini görünce “Allah'ım! Tâbi olana da lanet et olunana da. Allah'ım! Ukay'is'i sana havale ediyorum.” dedi. Bunun üzerine oğlu, Berâ'ya Ukay'is'in kim olduğunu sordu. Berâ da onun Muâviye olduğunu söyledi.²³

نصر، عن بليد بن سليمان، حدثني الأعمش، عن علي بن الأقر قال [عبد الله بن عمر] قال وخرج من فح فنظر رسول الله إلى أبي سفيان وهو راكب ومعاوية وأخوه، أحدهما قائد والآخر سائق، فلما نظر إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اللهم العن القائد والسائق والراكب

Nasr b. Müzâhim'in ayrıca, Abdullah b. Ömer → Ali b. el-Akmer → A'meş → Telîd b. Süleymân isnadıyla aktardığı rivayete göre Resûlullah bir defasında yola çıktığı sırada Ebû Süfyân'ı bineğinin üzerinde gördü. Muâviye ile kardeşi (Yeẓîd) de onunlandı. Biri bineğin önünden onu çekiyor, diğeri de hayvanı arkadan sürüyordu. Resûlullah onları öyle görünce “Allah'ım! Binene de çekene de sürene de lanet et.” dedi.²⁴

²² Bildirideki bu rivayet, Muâviye'nin Ziyâd b. Ebîh'i (öl. 53/673) Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak etmesine atıfta bulunmak üzere zikredilmiştir. Rivayetler için bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-'Arabî, 1406/1985), “Akdiyye”, 20; Buhârî, “Büyû”, 100 (No. 2105); “Husumât”, 5 (No. 2289); “İtk”, 8 (No. 2396); “Vesâyâ”, 4 (No. 2594); Müslim, “Radâ”, 36-37; Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Sâlih b. Abdilâzîz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), “Talâk”, 34 (No. 2273-2275); Tirmizî, “Radâ”, 8 (No. 1157); “Vesâyâ”, 5 (No. 2120); Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü Matbu'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986), “Talâk”, 48 (No. 3482-3487); İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabî, ts.), “Nikâh”, 59 (No. 2004-2007). Ayrıca söz konusu istihlak meselesine dair ayrıntı için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 128-138.

²³ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, 217-218.

²⁴ Konu bütünlüğü açısından rivayetin sadece ilgili kısmı alıntılanmıştır. bk. Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin*, 220.

3.2. İbn Sa'd (öl. 230/845) Rivayeti

قال: أخبرت عن أبي مالك كثير بن يحيى البصري قال: حدثنا غسان بن مضر قال: حدثنا سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد رسول الله، صلى الله عليه وسلم، وأصحاب النبي، صلى الله عليه وسلم، يقولون: نعوذ بالله من غضب الله وغضب رسوله! قلت: ما هذا! قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه ورسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر يخرجان من المسجد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيهما قولاً

Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî dedi ki: “Mescid-i Nebî'ye girdim, (bir de baktım ki) ashâb Allah ve Resûlü'nün gazabından dolayı istiaze ediyorlar. ‘Durum nedir?’ diye sordum. Bunun üzerine orada bulunanlar: ‘Resûlullah minberde (konuştuğu) sırada, biraz evvel Muâviye babasının (Ebû Süfyân) elini tuttu ve birlikte mescitten çıkıp gittiler. Resûlullah da o ikisi hakkında (bir şeyler) söyledi.’ dediler.”²⁵

3.3. Belâzürî (öl. 279/892) Rivayeti

حدثنا خلف حدثنا عبد الوارث بن سعيد بن جهمان عن سفينة مولى أم سلمة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان جالساً فر أبو سفیان على بعير ومعه معاوية وأخ له أحدهما يوقود البعير والآخر يسوقه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله الحامل والمحمول والقائد والسائق

Sefîne → Abdülvâris b. Saîd b. Cümhân → Halef isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturduğu bir sırada yanından bir deve üzerinde Ebû Süfyân geçti. Beraberinde Muâviye ve kardeşi (Yezîd b. Ebî Süfyân) de vardı. Onlardan biri öne geçmiş deveyi çekiyor, diğeri de arkadan onu takip ediyordu. Allah Resûlü de onları böyle görünce “Allah taşıyana da, binene de, çekene de, sürene de lanet etsin” dedi.²⁶

3.4. İbn Ebû Âsim (öl. 287/900) Rivayeti

قال قيس بن حفص نا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه يقولون نعوذ بالله عز وجل من غضب الله ورسوله قلت ما شأنكم قالوا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعن الله القائد والمقود به

Ebû Nasr Âsim el-Leysî → Nasr b. Âsim → Saîd b. Yezîd → Gassân b. Mudar → Kays b. Hafs isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsim el-Leysî dedi ki: “Mescide girdiğimde ashabın ‘Allah ve Rasûlünün öfkesinden Allah’a sığınırız!’ dediklerini duydum. ‘Neyiniz var?’ dedim. Bunun üzerine onlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) ‘Allah çekip götürüne de götürülene de lanet etsin!’ dediğini söylediler.”²⁷

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 7/54-55.

²⁶ Müellif, lehte ve aleyhte bu ve buna benzer rivayetleri Muâviye b. Ebî Süfyân için açtığı başlıkta sıralamaktadır. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5/136.

²⁷ İbn Ebû Âsim, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 2/192.

3.5. Bezzâr (öl. 292/905) Rivayeti

حدثنا السكن بن سعيد قال نا عبد الصمد قال نا أبي وحدثنا حماد بن سلمة عن سعيد بن جهمان عن سفينة رضي الله عنه أن النبي كان جالسا فرجل على يعير وبين يديه قايد وخلفه سائق فقال لعن الله القائد والسائق والراكب Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Babası ve Hammâd b. Seleme→ Abdüssamed→ Seken b. Saîd isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre Resûlullah'ın (s.a.v.) oturmakta olduğu bir sırada yanından deveye binmiş bir adam geçti. Önünde hayvanı yönlendiren bir öncü, arkasında onu izleyen bir takipçi vardı. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin!" buyurdu.²⁸

3.6. Taberî (öl. 310/923) Rivayeti

ومنه قول الرسول ع وقد رآه مقبلا على حمار ومعاويه يقود به ويزيد ابنه يسوق به: لعن الله القائد والراكب والسائق Resûlullah (s.a.v.) onu (Ebû Süfyân'ı) bir merkebin üzerindeyken gördü. Bindiği hayvanı Muâviye çekiyor, (diğer) oğlu Yezîd de onu yönlendiriyordu. Bunun üzerine Resûlullah "Allah binene de çekene de sürene de lanet etsin." dedi.²⁹

3.7. Taberânî (öl. 360/971) Rivayeti

حدثنا العباس بن الفضل الأسفاطي ثنا موسى بن اسماعيل ح وحدثنا عبد الرحمن بن الحسين العابوري التستري ثنا عقبه بن سنان الدارح قالانا ثنا غسان بن مضر عن سعيد بن يزيد أبي مسلمة عن نصر بن عاصم الليثي عن أبيه قال: دخلت مسجد المدينة فإذا الناس يقولون نعوذ بالله من غضب الله و غضب رسول الله قال قلت: ماذا؟ قالوا: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يخطب على منبره فقام رجل فأخذ بيد ابنه فأخرجه من المسجد فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم: لعن الله القائد و المقود ويل لهذه يوما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاه

Âsım el-Leysî→ Nasr b. Âsım→ Ebû Seleme Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Mûsâ b. İsmâil→ Abbâs b. el-Fadl el-Esfâtî / Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım→ Saîd b. Yezîd→ Gassân b. Mudar→ Ukbe b. Sinân ed-Dâri'→ Abdurrahmân b. el-Hüseyn isnâdlarıyla nakledilen rivayete göre; nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî dedi ki: "Mescid-i Nebî'ye girdiğimde insanlar Allah'ın gazabından ve Resûlullah'ın öfkesinden dolayı istiaze ediyorlardı. Ben de 'Nedir bu hal?' dedim. Dediler ki: 'Resûlullah minberinde (her zamanki gibi) konuşuyordu. O sırada bir adam ansızın ayağa kalkıp oğlunun elinden tuttu ve onu mes-citten çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine 'Allah çekip götürün (adama) da götürülen (oğluna) da lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden ya-zık bu milletin haline!' dedi."³⁰

²⁸ Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (No. 3839). Aynı rivayet Heysemî (ö. 807/1405) tarafından "ricâli güvenilir" notu düşülerek Sefîne'den isnâdı hazfedilerek nakledilmiştir. bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullâh Muhammed Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/308 (No. 437).

²⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülâk*, 10/58.

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437.

3.8. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Rivayeti

حدثنا أبو عمرو بن حمدان، ثنا الحسن بن سفيان، ثنا محمد بن عبد الرحمن العلاف، ثنا غسان بن مضر، ثنا سعيد بن يزيد الطاحي، عن نصر بن عاصم، عن أبيه، قال: دخلت مسجد المدينة وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقولون: نعوذ بالله من غضب الله ورسوله، قال: قلت: مم ذاك؟ قال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخطب أنفا، فقام رجل فأخذ بيد أبيه، ثم خرجا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لعن الله القائد والمقود، ويل لهذه الأمة من فلان ذي الاستاء

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla nakledilen rivayete göre Âsım el-Leysî diyor ki: “Mescid-i Neb’ye girdiğimde Resûlullah’ın ashâbı ‘Allah ve Resûlü’nün hiddetinden Allah’a sığınırız!’ diye dua ediyorlardı. Ben de ‘Niçin böyle (söylüyorsunuz?)’ diye sordum. Dediler ki: ‘Resûlullah’ın (s.a.v.) konuşma yaptığı sırada bir adam ayağa kalktı, oğlunun elinden tuttu, sonra da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) da ‘Allah çekip götürene de götürülene de lanet etsin! Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!’ dedi.³¹

3.9. İbn Abdülber (öl. 463/1071) Rivayeti

حدثنا عبد الوارث بن سفيان، حدثنا قاسم، حدثنا أحمد بن زهير، حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا غسان بن مضر، حدثنا أبو سامة سعيد بن يزيد، عن نصر بن عاصم الليثي، عن أبيه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويل لهذه الأمة من ذي الأستاء. وقال مرة أخرى: ويل لأمتي من فلان

Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım el-Leysî → Saîd b. Yezîd → Ğassân b. Mudar → Mûsâ b. İsmâîl → Ahmed b. Züheyr → Kâsım → Abdülvâris b. Süfyân isnadıyla aktarılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) “Ardına bakıp giden şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!” dedi ve bunu iki kez tekrarladi.³²

4. Rivayetin Sened Tenkidi

Konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü Ebû Abdirrahmân Sefîne ve Ebû Nasr Âsım el-Leysî adlı sahâbîlerden gelmektedir. Nasr b. Müzâhîm rivayetinin ise diğerlerinden farklı olarak Berâ b. Âzib ile Abdullah b. Ömer’den nakledildiği görülmektedir.

³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143. İbnü'l-Esîr, aynı metne, Âsım el-Leysî'nin biyografisinde yer vermiş, oğlu Nasr b. Âsım'ın kendisinden bu rivayeti nakilde bulunduğunu Ebû Nuaym'dan iktibasen zikretmiştir. bk. İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/112. Aynı sahâbîve ait biyografideki benzer bir atf için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/5-6.

³² İbn Abdülber, sahabe biyografisine tahsis ettiği eserinde Âsım b. Amr el-Leysî'yi tanıtırken söz konusu tel'în rivayetinin bir bölümüne yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın aynı amaçla telif ettiği eser kendisine kaynaklık etmiş olmasına rağmen onun ilgili rivayete ilişkin zikrettiği isnâd zinciri kısmen farklı isimler ihtiva ettiği için buradan tekraren yer verilmiştir. bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İst'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 2/784-785.

4.1. Sefîne Tarîki

Sefîne (öl. 80/699 ?)

Sefîne olarak anılan sahâbînin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veya bir kavle göre eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olduğu bildirilmektedir. Hakkında Kays, Rûmân, Umeyr ve Mihrân gibi farklı isimler telaffuz edilen Sefîne'nin İran asıllı bir bedevî olduğu, Ebû Abdîrrahmân veya Ebü'l-Bahterî şeklinde anıldığı bilinmektedir. Sefîne'nin cüzî miktarda hadis rivayet ettiği; oğulları Ömer ve Abdurrahman'ın yanı sıra Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir, Sâlim b. Abdillâh ve Saîd b. Cühmân gibi kimselerin de ondan hadis naklettikleri bilinmektedir.³³

Saîd b. Cühmân (öl. 136/754)

Saîd b. Cühmân (Cümhân), Ebû Hafs el-Esemî olup Basralıdır. İbn Ebû Evfâ ve Sefîne'den rivayet etmiş; kendisinden de Hammâd b. Seleme, Haşrec b. Nübâte ve Abdülvâris nakilde bulunmuştur. Meşhur "Hilafet otuz senedir" rivayetiyle gündeme gelmiştir. İbn Maîn (sika), Ebû Dâvûd (sika) Tirmizî (hassenehû) ve İbn Adî (lâ be'se bih) kendisini ta'dîl ederken Ebû Hâtîm'in (lâ yuhteccu bih) de içinde bulunduğu bazı kimseler tarafından cerhe uğramıştır. 136/754 yılında Basra'da ortaya çıkan vebada vefat etmiştir.³⁴

Abdülvâris b. Saîd (öl. 180/796 ?)

Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd el-Basrî 180/796 civarında Basra'da vefat etmiştir.³⁵ İclî (sika), İbn Hacer (sika, sebt), Zehebî (ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt) kendisini tezkiye etmişlerdir. Hakkındaki biyografik bilgilerden güvenilirliği, hadis hafızı olduğu, üst düzeyde bir hitabet yeteneğinin bulunduğu gibi müspet kanaatlerin yanı sıra kader konusundaki birtakım nakilleri nedeniyle Kaderiyye'den olmakla tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hammâd b. Zeyd'in (öl. 179/795), hadisçileri ondan kaderle ilgili rivayette bulunmamaları konusunda uyardığı aktarılmaktadır. Benzer şekilde Yezîd b. Zürey' de (öl. 182/798) Abdülvâris ile mümâresesi olan bir kimsenin kendi meclisine yaklaşmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

³³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/684-685; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 3/172-173.

³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 3/193; Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*, nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir (Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü 'Ulûmil-Kur'ân, ts.), 1/433. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Kitâbü'd-du'afâ's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 42; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/117, 462; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2/304, 4/278.

³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/673.

³⁶ Ebü'l-Hasen el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/107; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/677; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413), 632.

Münekkitlerin aktardıkları bilgiler bütüncül bir şekilde ele alındığında ta'dîli ağır basan Abdülvâris'in güvenilir bir râvi olduğu; ancak Kaderiyye töhmeti dolayısıyla eleştirilerin odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Mezhep ve fırkalarla ilişkilendirilen râviler hakkındaki değerlendirmelerin sübjektif kabullerin bir tezahürü olabileceği göz önünde bulundurulduğunda Abdülvâris hakkındaki cerh ifadelerinin doğrudan rivayetin sıhhatini zedeleyen bir kusur olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İclî ona Sikât'ında yer vermiş ve kader konulu rivayetleri aktarmakla birlikte fırka propagandasını yapan bir kimse olmadığı kaydını da düşmüştür.³⁷

Halef (öl. ?)

Abdülvâris b. Saîd'ten nakilde bulunan Halef hakkında biyografik bilgi ihtiva eden kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kimliğinin bilinmesine ve hocası Abdülvâris'ten rivayette bulunan bir kimse olduğunun anlaşılmasına rağmen rivayet ehliyetine sahip olup olmadığı bilinmediğinden hakkında bir cehalet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki genel kanaatten hareketle meçhûl'l-ayn şeklinde tanımlanabilecek bir duruma sahip olan Halef'in rivayetinin kabulünün mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Bezzâr rivayetinde isnâdtaki ortak râvi Saîd b. Cühmân'dan nakilde bulunan râvilerden biri de Hammâd b. Seleme, diğeri de senette Ebû Abdissamed künyesiyle yer alan Abdülvâris b. Saîd adlı râvidir. Abdülvâris b. Saîd'in hal tercemesi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Hammâd b. Seleme (öl. 167/784)

Adı Kureyş veya Temîmoğulları ile birlikte zikredilen Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr; el-Basrî, el-Hazzâz, el-Bezzâz ve el-Hırakî gibi nisbelerle anılmıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri ile de meşgul olan Hammâd, Saîd b. Ebî Arûbe ile Basra'da fetva verme konusunda dirayetli kişiler arasında gösterilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Yûnus b. Ubeyd ve dayısı Humejd et-Tavîl'den rivayette bulunmuş; kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd, Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler hadis nakletmişlerdir.³⁸ Buhârî dışındaki Kütüb-i sitte musannifleri Hammâd'ın nakillerine yer vermişlerdir.³⁹ Hadis ilminde güvenilir bir kimse olarak bilinmekle birlikte rivayetleri sırasında yanında kitap bulundurmamakla eleştirilmiş, ezberden naklettiği rivayetlerde de zaman zaman hatalar yaptığı ileri sürülmüştür. İbn Sa'd (sika),

³⁷ وكان يرى القدر ولا يدعو إليه bk. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/107.

³⁸ Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mûessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 7/254-259.

³⁹ وقد نكت ابن حبان كما مر على البخاري ولم يسم يحتج بعبد الرحمن بن عبد الله بن دينار وبنان أخي الزهري وبنان عياش ويدع حمادا Buhârî'nin bu tutumu, onun Andurrahman b. Abdillâh b. Dînâr, Ebû Bekr Şu'be b. el-Ayyâş gibi kimselerin nakillerine yer verdiği halde Hammâd'ı göz ardı etmesi nedeniyle İbn Hibbân tarafından eleştirilmiştir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 7/267; Zehebî, *Mizânü'l-t'idâl*, 2/364.

Ahmed b. Hanbel (sika), Yahyâ b. Maîn (sika), İclî (sika) ve Nesâî (sika) gibi münekkitler Hammâd'ın güvenilir olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hammâd 167/783'te vefat etmiştir.⁴⁰

Abdüssamed b. Abdilvâris (öl. 206/821)

Ebû Sehl Abdüssamed b. Abdilvâris b. Saîd; et-Temîmî, el-Basrî ve el-Anberî nisbeleri ile bilinmektedir. Elbise ticaretiyle uğraşan Abdüssamed'in Basra'da yaşadığı, 206/821 veya 207/822'de yine orada vefat ettiği zikredilmektedir. Hadis ilminde güvenilir kabul edilen Abdüssamed'in rivayetleri Kütüb-i sitte musanniflerince tahrir edilmiştir. Ebân b. Yezîd, Eyyûb b. Keysân, Hüseyin b. Vâkıd gibi hocalardan rivayette bulunmuş; Ebû Dâvûd, Fellâs, İbn Ebû Şeybe ondan nakilde bulunmuşlardır. İbn Sa'd (sika), Ebû Hâtim er-Râzî (sadûk), İbn Hacer (sadûk sebt), Alî b. el-Medînî (sebt), Yahyâ b. Maîn (sika), Zehebî (hüccet) gibi münekkitler nezdinde güvenilir kabul edilmiştir.⁴¹

Seken b. Saîd (öl. ?)

Seken b. Saîd hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında hadis rivayetine ehliyetine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Heysemî'nin ilgili rivayetin isnadındaki râvileri sika olarak değerlendirmiş olmasını bir tezkiye unsuru kabul edilirse⁴² bu anlamda Bezzâr rivayetinin her iki tarîkînin de makbul olduğu, sened bakımından problemli olmadığı söylenebilir. Ayrıca Sefîne → Abdülvâris b. Saîd → Halef isnadıyla aktarılan Belâzürî naklinde ise Abdülvâris'in (öl. 180/796?) Sefîne'den (öl. 80/699?) doğrudan hadis alma imkânı olmadığından söz konusu sennette bir inkıta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Belâzürî rivayeti bu yönüyle munkatî' durumuna düşmekte ihticâca elverişsiz hale gelmektedir.

4.2. Âsım Tarîki

Âsım b. 'Amr (öl. ?)

Senetteki sahâbî râvinin tam adı, Âsım b. 'Amr b. Hâlid b. Harâm b. Es'ad b. Vedî'a b. Mâlik b. Kays b. Âmir b. Leys'tir. Künyesi Ebû Nasr olup el-Leysî nisbesiyle bilinmektedir.⁴³

Nasr b. Âsım (öl. 89/788)

Nasr b. Âsım b. Amr b. Hâlid, tâbiûn kuşağının önde gelen âlimlerinden olup el-Basrî ve el-Leysî nisbeleri ile bilinmektedir.⁴⁴ 89'da vefat ettiği kaydedilmiştir.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/208; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902), 3/140-142; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 3/22-23; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 2/360-364; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 7/444-456; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 6/249-257.

⁴¹ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/105; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/99-102; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/653; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 2/580; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/356.

⁴² رواه البزار ورجاله ثقات bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/308 (no: 437).

⁴³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-aâbe*, 3/112; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 4/5-6.

Fakîh ve sika olup dil ile meşgul olmuştur. Arap diline dair çeşitli kurallar geliştirmiştir. Kıraat ve nahiv birikimi, hocası Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (öl. 69/688) dayanmaktadır.⁴⁵ Bir dönem Hâricî fikirlere sahip olmakla suçlandıysa da bu hususta doğru olan onun bu fikrinden dönmüş olduğudur. Hz. Ömer, Yahyâ b. Ma'mer, Mâlik b. Huveyris gibi isimlerden nakilde bulunmuş, kendisinden de Bişr b. Ubeyd, Câbir b. Zeyd, Katâde b. Diâme ve Amr b. Dînâr gibi kimseler rivayette bulunmuşlardır. Kütüb-i sitte musanniflerince rivayetlerine yer verilen Nasr b. Âsım, Nesâî tarafından güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁶

Saîd b. Yezîd (öl. 140/757)

Ebû Mesleme Saîd b. Yezîd b. Mesleme; et-Tâhî, el-Basrî ve el-Ezdî nisbeleriyle bilinmektedir.⁴⁷ 140/757 yılında vefat etmiştir. Kütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermiştir.⁴⁸ Enes b. Mâlik, Mutarrif b. Şihhîr, Ebû Kılâbe el-Cermî gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Şu'be, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ğassân b. Mudar gibi isimler de ondan rivayet etmişlerdir.⁴⁹ İbn Maîn (sika), Nesâî (sika), Ebû Hâtim (sâlih), İbn Sa'd, İclî ve Bezzâr gibi münekkitlerce ta'dîl edilmiştir.⁵⁰

Ğassân b. Mudar (öl. 184/800)

Âsım kanalıyla gelen rivayetlerin senedlerinde medâr⁵¹ isim Ğassân b. Mudar'dır. İsnad, ondan sonra beş kola ayrılmakta ve çeşitlenmektedir. Tam adı Ebû Mudar Ğassân b. Mudar el-Basrî el-Ezdî en-Nemerî olup Basra'da yaşamış ve 184/800 yılında vefat etmiştir.⁵² Ebû Mesleme Saîd ile Abdülazîz b. Suheyb'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden de İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Mihrân ve Kays b. Hafs olmak üzere Basralı çok sayıda râvi hadis nakletmiştir. Hadis ilmindeki ehliyeti ve titizliği birçok kimse tarafından ortaya konulan⁵³ Ğassân hakkında Ahmed b. Hanbel (sika sika) ve Yahyâ b. Maîn (sika) Nesâî (sika) Ebû Dâvûd (sika), Ebû Zür'a (sadûk), Ebû Hâtim (lâbe'se bihî sâlihu'l-hadîs) tezkiyesinden yana değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁴

⁴⁴ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967), 206.

⁴⁵ Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/313-314; Zirikî, *el-A'lâm*, 8/24.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/475; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/347-349; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/1013; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Şâdî b. Muhammed (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/346-347.

⁴⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 15/171.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/184 dn.

⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/664; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/114-116.

⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/51.

⁵¹ Bir hadis metninin çeşitli senedlerinin kendisinde birleştiği ortak râvi anlamındaki terim için bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Medârü'l-hadîs" 174.

⁵² Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/107.

⁵³ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/116; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/108.

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 3/376; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/51; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 183; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/941, 1180.

Mûsâ b. İsmâîl (öl. 223/838)

Ebû Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Basrî el-Minkarî, mesleğine nispetle et-Tebûzekî nisbesiyle meşhurdur. 223/838'de Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Şu'be, Ebân b. Yezîd, İbrahîm b. Sa'd, Hammâd b. Seleme ve Basralı râvilerden hadis nakletmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ez-Zühî gibi isimler rivayette bulunmuştur.⁵⁶ Kütüb-i sitte musannifleri rivayetlerine yer vermişlerdir.⁵⁷ İbn Sa'd (sika), Yahyâ b. Maîn (sika, me'mûn), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (sika sadûk), Ebû Hâtim (sika), İbn Hibbân (mütkın) gibi münekkitler et-Tebûzekî'yi ta'dîl eden değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁵⁸

Ahmed b. Ebî Hayseme (öl. 279/892)

Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî 279/892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'den dersler almıştır. Hadis ilminin yanı sıra fıkıh, nesep ve tarih gibi ilim dallarına mensup hocalara da talebelik yapmıştır. Kaynaklarda Buhârî'nin eserine benzer *Târîhu ruvâtî'l-hadîs* adında bir eser telif ettiği bilgisi yer almaktadır. Züheyr b. Harb, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî ve Ebû Seleme et-Tebûzekî gibi birçok isimden rivayeti bulunmaktadır. Kendisinden de Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Kâsım b. Asbağ, Yahyâ b. Saîd gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.⁶⁰ Hadis ilmindeki ehliyeti ve güvenilirliği Hatîb el-Bağdâdî (sika mütkın) ve Dârekutnî (sika me'mûn) başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından dile getirilmiştir.⁶¹

Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951)

Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ b. Muhammed b. Yûsuf doğduğu yere nispetle el-Beyyânî ve el-Kurtubî nisbeleri ile bilinmektedir. 247/861'de Kurtuba'nın Beyyâne kasabasında doğmuş,⁶² ilim tahsili için Irak bölgesine gitmiştir.⁶³ Bakî b. Mahled, Asbağ b. Halîl ve İbn Ebû Hayseme'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden torunu Kâsım, Abdullah b. Nasr, Abdülvâris b. Süfyân gibi kimseler rivayette bulunmuştur. İmâm, Hâfız ve Muhaddisü'l-Endülüs unvanları ile meşhur olmuş; hadis ve ricâl konusuyla beraber fıkıh, tarih, ensâb, edebiyat, dil ve şiir gibi alanlarla da ilgilenmiştir.⁶⁴ Hıfz ve itkân sahibi güvenilir bir kimse olarak nitelendirilen Kâsım'ın Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ile Müslim'in *es-Sahîh*'ini örnek alarak onla-

⁵⁵ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, 7/280; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/320.

⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/160.

⁵⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/301.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/222; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 8/136; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/169-170, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21-27; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/360-364.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 8/55.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/492-494.

⁶¹ Zehebî, *Kitâbu tezkiroti'l-huffâz*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374), 2/596.

⁶² Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/251.

⁶³ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981), 163.

⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Çudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/367-368.

rın tertibinde *el-Musannef* (*el-Müntekâ*) ve *es-Sahîh* adlı eserler tasnif ettiği zikredilmektedir.⁶⁵ Uzun sayılabilecek bir ömür süren Kâsım 340/951 yılında Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶⁶

Abdülvâris b. Süfyân (öl. 395/1004)

Ebü'l-Kâsım Abdülvâris b. Süfyân b. Cubrûn el-Kurtubî 317/929'da Kurtuba'da doğmuştur. Çoğu Kâsım b. Asbağ'tan olmak üzere Vehb b. Meserre ile Muhammed b. Abdillâh b. Ebû Düleym'den nakilde bulunmuştur.⁶⁷ Kâsım'ın rivayetlerini ondan dinlemiş; talebesi İbn Abdülber de aynı tarikle onun *el-Musannef*'ini rivayet etmiştir.⁶⁸ Ebû Muhammed el-Esîlî, Ebû İmrân el-Fâsî ve İbn Abdülber gibi isimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Zâhid kişiliği ve hadis ilmindeki güvenilirliği ile temâyüz eden Abdülvâris, 395/1004 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla İbn Abdülber rivayetinin isnadında herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Muhammed b. Abdirrahmân (öl. ?)

Ebü Abdirrahmân Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf, Basra ehlinde olup Muhammed b. Sevâ ile Ebû Âsım gibi isimlerden rivayette bulunmuş, kendisinden de İbn Ebû Dâvûd ve Hasan b. Süfyân hadis nakletmiştir.⁷⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği ve *es-Sahîh*'inde rivayetine yer verdiği⁷¹ ancak tevsikine dair görüşü ile tek kaldığı el-Allâf hakkında cerh-ta'dîl kaynaklarında başka herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca Heysemî, *ez-Zevâ'id*'indeki bir rivayet dolayısıyla el-Allâf'ı tanımadığını ve onun cerh-ta'dîl durumuna ilişkin bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir.⁷² Heysemî'nin ilgili eserinde bu konudaki yaklaşımı göz önüne alındığında el-Allâf'ın hadis rivayetinde ehliyet sahibi olduğuna hükmetmek mümkün görünmemektedir.

el-Hasan b. Süfyân (öl. 303/916)

Tam adı Ebü'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz olup en-Nesevî eş-Şeybânî el-Horasânî nisbeleriyle bilinmektedir. Hâfız, sebt, müsnid ve sika

⁶⁵ Şemseddîn İbn Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâ'î'l-hadis*, thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhîm ez-Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/46-48; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*, 15/472-474.

⁶⁶ Zehebî, *Kitâbu tezkiroti'l-huffâz*, 3/853-855.

⁶⁷ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla fi târîhi e'immeti'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010), 1/482-483.

⁶⁸ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi ulemâ'î'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008), 428-429.

⁶⁹ Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1410/1989), 2/520-521; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ'*, 17/84-85; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 8/752-753.

⁷⁰ Bedreddîn Aynî, *Meğânî'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hassân İsmâil (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1427/2006), 3/547; İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem vaka' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân (Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011), 8/430.

⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98.

⁷² *وهو عبد الرحمن العلاف ولم أعرفه* bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 6/459 (No. 10753). Heysemî'nin eserindeki râvilerin hâl tercemelerini ihtiva eden eserinde Halîl b. Muhammed de mezkûr râvî hakkında benzer bir tutum içerisinde. bk. Halîl b. Muhammed, *el-Ferâ'id alâ mecma'i'z-zevâ'id* (Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008), 236.

olarak bilinen el-Hasan'a ait *el-Müsned* ve *el-Erbeûn* adlı eserlerden söz edilmektedir. Horasan, Bağdat, Basra, Mısır ve Hicaz bölgelerine rihleler yapmış⁷³ 303/916 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ İshâk b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi isimlerden hadis naklinde bulunmuş; kendisinden de İbn Huzeyme, Yahyâ b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Amr b. Hamdân rivayette bulunmuştur.⁷⁵ Muhaddisü Horasân şeklinde anılan el-Hasan b. Süfyân; Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Bekr er-Râzî ve İbn Hibbân gibi isimler tarafından tezkiye edilmiştir.⁷⁶

Muhammed b. Ahmed (öl. 376/986)

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî olup 283/896'da doğmuştur. Irak, Acem ve Cezîre bölgelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Horasan bölgesinde âlim ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Hadis ilminin yanı sıra nahiv ve edebiyatla meşgul olmuştur. Hadis ilmindeki ciddiyeti dolayısıyla imâm, müsniid, hâfız ve muhaddisü's-sikâ, muhaddisü Nisâbûr olarak nitelendirilmiştir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis ve nahiv ilimlerinde güvenilir bir kimsedir.⁷⁷ Başta hocası el-Hasan b. Süfyân en-Nesevî olmak üzere Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Ebû Hâtim gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdillâh el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Muhammed b. Abdilâzîz en-Nîlî hadis nakletmişlerdir. 376/986 senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-Kayserânî onu teşeyyu' eğilimi olan bir kimse olarak takdim ederken Zehebî, ondaki şîî eğiliminin tıpkı Hâkim en-Nisâbûrî'deki temayül gibi az olduğunu kaydetmiştir.⁷⁸ Ta'dîli yönündeki kayıtların fazlalığının yanı sıra İbnü'l-Kayserânî'nin ortaya koyduğu cerhin müfesser olmaması ve bu değerlendirmesi ile tek kalmasından ötürü ilgili râvinin makbul sayılabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuçta Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Âsım el-Leysî → Nasr b. Âsım → Saîd b. Yezîd et-Tâhî → Ğassân b. Mudar → Muhammed b. Abdirrahman el-Allâf → Hasan b. Süfyân → Ebû Amr b. Hamdân isnadıyla aktardığı rivayetin isnadında yer alan Muhammed b. Abdirrahmân el-Allâf'ın hadis rivayetine ehliyetli olup olmadığının bilinmemesi nedeniyle zayıf durumuna düşmektedir. Bu açıdan söz konusu rivayet "zaîfün bi-hâze'l-isnâd" hükmünü almakta ve bu rivayet bu isnad ile zayıf kabul edilmelidir.

Abbâs b. Fadl (öl. 283/896)

Tam adı Ebü'l-Fadl Abbâs b. Fadl b. Yûnus b. Muhammed el-Basrî el-Esfâtî'dir. Hâkim en-Nisâbûrî (hâfız imâm sika), Dârekutnî (sadûk), Zehebî (sadûk), İbn Hacer

⁷³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsemnâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/228.

⁷⁴ Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyetü'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 3/263-265; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/17.

⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/157-162.

⁷⁶ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 2/703-705; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, 2/424-426.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/499-500, 9/134.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/356-359.

(sika) Sâfedî (sadûk husnü'l-hadîs) gibi âlimler tarafından makbul sayılmıştır. Dimaşk, Basra ve Mekke bölgelerinde bulunan⁷⁹ ve hadis rivayetinde güvenilir bir kimse olarak gösterilen el-Esfâtî 283/896 yılında vefat etmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla Taberânî rivayetinin isnadının bu tarîkinde herhangi bir problem olmadığı görülmektedir.

Ukbe b. Sinân (öl. ?)

Ebû Bısr Ukbe b. Sinân b. Sâ'd b. Câbir b. Muhammed; el-Hedâdî, ez-Zehrânî, el-Fezârî, el-Basrî, el-Kazzâz gibi nisbelerle anılmaktadır.⁸¹ İbn Huzeyme es-Sülemî, Ğassân b. Mudar ve Osmân b. Osmân el-Ğatafânî'den hadis rivayet etmiştir. Abdurrahmân b. el-Huseyn el-'Âbûrî, İbrahîm b. Ahmed el-Vâsîfî, Ahmed b. Hammâd b. Süfyân ve Sehl b. Mûsâ gibi isimler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Basra'da hadis rivayetiyle tanınan Ukbe, Ebû Hâtim (sadûk) tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸²

Abdurrahmân b. el-Hüseyn (öl. ?)

Ebû Mes'ûd Abdurrahmân b. el-Hüseyn es-Sâbûnî et-Tüsterî olarak bilinen râviyle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cerh-ta'dîl kaynaklarındaki durumu bilinmediğinden ve hadis rivayetinde ehliyetli olup olmadığına ilişkin referans alınabilecek bir bilgi bulunmadığından ilgili râvi hakkında bir cehâlet durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tür râviler hakkındaki yaygın görüşten hareketle meçhûl veya mestûr şeklinde ifade edilebilecek bir durum olduğundan Abdurrahmân'ın naklinin makbul olmadığı söylenebilir. Bu açıdan Taberânî rivayetinin bu tarikinde Abdurrahmân'ın durumundan ötürü bir problem oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayet "za'îfun bi-hâze'l-isnâd" hükmü ile ve bu isnad özelinde zayıf sayılmalıdır.

Kays b. Hafs (öl. 227/842)

Tam adı Ebû Muhammed Kays b. Hafs b. el-Ka'ka olup el-Basrî el-Hımsî et-Temîmî ed-Dârimî olarak bilinmektedir. Basra ve Hıms bölgesinde yaşamış 227/842 yılında vefat etmiştir. Mesleme b. Alkame, İsmâil b. Uleyye, el-Hâris b. Mürre, Ğassân b. Mudar gibi birçok isimden rivayet etmiştir. İbnü'd-Durays, Buhârî, Ahmed b. Seyyâr ve Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî gibi isimler kendisinden nakilde bulunmuştur. Ebû Hâtim (şeyh), İbn Hacer (sika), Dârekutnî (sika), İclî (lâ be'se bih), Yahyâ b. Maîn (sika) Kays'ın güvenilirliği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁸³

⁷⁹ İbn Nukta, *Tekmiletü'l-iknâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987), 1/188; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 26/390-391.

⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 16/376; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/651, 761; Halîl b. Muhammed, *el-Ferâid*, 129.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimaşk: Dâru Tlasdar, 1985), 1/353.

⁸² İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/311; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158-159.

⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/15; İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/95; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/139; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, 3/446; Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl*, 24/21-23.

Kesîr b. Yahyâ (öl. ?)

Ebû Mâlik Kesîr b. Yahyâ b. Kesîr el-Basrî ed-Dârimî Basra'da yaşamıştır.⁸⁴ Hammâd b. Yahyâ el-Ezdî, Ebû Avâne, Ğassân b. Mudar gibi hocalardan hadis almış; Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed ve Ebû Zür'a da ondan rivayet etmiştir. Teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu nedenle Abbâs el-Anberî'nin insanları ondan hadis almaktan sakındırdığı kaydedilmiştir.⁸⁵ Ebû Hâtim (mahalluhu's-sıdk) kendisini ta'dîl etmekle birlikte onun Şîî temayülü olan bir kimse (kâne yeteşeyye'u) olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve Ebû Zür'a (sadûk) güvenilir olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.⁸⁶ Ancak hakkındaki teşeyyu' ithamı, kendisinden nakledilen rivayetin muhtevasıyla örtüşmektedir. Şîîlik eğiliminin aşırılık düzeyinde olup olmadığı bilinmemekle beraber yaygın kanaate göre bu tür râvilerin bid'atleriyle uyumlu olan rivayetleri makbul değildir.⁸⁷ Ayrıca İbn Sa'd isnadında müellif, عن أئمة خبرت عن kalıbıyla rivayeti meçhul bir râviden nakletmektedir. Bu râvinin kimliği bilinmediğine göre hadis rivayetine ehil olup olmadığı tespit edilemediğinden söz konusu isnad munkatî' durumuna düşmektedir. Bu açıdan İbn Sâ'd rivayeti iki cihetten problemli olup makbul sayılamaz.

4.3. Berâ b. Âzib Tarîki*Berâ' b. Âzib (öl. 71/690?)*

Ebû Amr veya Ebû Umâre künyesiyle bilinen el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris b. Adî el-Ensârî, Evs kabilesine mensup olup birçok gazvede yer almıştır. Hz. Ali'nin yanında Cemel ve Sıffin gibi hadiselerde bulunmuştur. Kûfe'de ilmi faaliyetler yürüten Berâ'dan Adî b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû İshak es-Sebîî gibi birçok tâbiî rivayette bulunmuştur. Berâ' b. Âzib, 71/690-691'de yine Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁸

Adî b. Sâbit (öl. 116/734?)

Tâbiûndan neslinden olup Berâ', Süleymân b. Surad, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbilerden nakilde bulunmuş; kendisinden de A'meş, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Şu'be'nin yanı sıra çok sayıda Kûfeli hadis nakletmiştir. İclî (sika sebt), Ahmed b. Hanbel (sika) ve Ebû Hâtim (sadûk) kendisini tevsik etmekle beraber Adî'nin teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu yönde kıssacılık yaptığı aktarılmaktadır.⁸⁹ Zehebî vefat tarihini 116/734 olarak kaydetmektedir.⁹⁰

Abdülgaffâr b. el-Kâsım (öl. 160/777'den sonra ?)

Ebû Meryem el-Ensârî olarak bilinen şahsın Kûfeli olduğu, hakkında Şîîlik töhmeti bulunduğu ve bu yöndeki aşırılığı dolayısıyla rivayetlerinin terk edildiği

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 7/219.

⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 5/496-497; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/415.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/158; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/26.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/383-385.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 1/147.

⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 7/2. İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/132.

⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524.

söylenmektedir. Hadisleri kayda değer bulunmayan Abdülgaffâr, Nesâî (metrûku'l-hadîs), Ebû Hâtîm (metrûku'l-hadîs) tarafından güvenilir bulunmamaktadır.⁹¹ Hadis uydurduğu ve Hz. Osman hakkında mesâlib türü (karalayıcı) rivayetlerde bulunduğu kaydedilmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 160/777'dan sonra vefat ettiği belirtilmektedir.⁹²

Dolayısıyla Nasr b. Müzâhim rivayetinin Berâ tarikinde yer alan Adî b. Sâbit ile Abdülgaffâr'ın kendilerine yöneltilen teşeyyu' töhmeti ile naklettikleri rivayetin içeriği örtüşmekte olup ilgili nakli güvensiz hale getirmektedir. Adî b. Sâbit'in rivayetleri her ne kadar Buhârî ve Müslim tarafından tahriç edilmiş ve bu durum onun tezkiyesi yönünde bir karine sayılabilse⁹³ de Abdülgaffâr'ın Hz. Osman'ı hedef alan hadis uydurma faaliyetleriyle anıldığından aşırılık düzeyindeki Şiîliği nedeniyle adalet yönünden cerhi ve rivayetlerinin terki gerekmektedir.

4.4. Abdullah b. Ömer Tarîki

Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)

Ebû Abdîrrahmân künyesiyle bilinen Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Halife Hz. Ömer'in oğlu olup en çok hadis nakleden ve en çok fetva veren meşhûr sâhâbîlerden biridir.⁹⁴

Ali b. el-Akmer (öl.?)

Ali b. el-Akmer b. Amr b. el-Hâris el-Hemedânî, tâbîûn neslinden olup Kûfelidir. Ebû Cühayfe, Avf b. Mâlik, İbn Ömer ve İkrime el-Berberî'den hadis almış; kendisinden de Mansûr b. el-Mu'temir, Şu'be, A'meş, Mis'ar b. Kidâm gibi isimler nakilde bulunmuştur.⁹⁵ İclî (sika), İbn Hibbân (sika), Ebû Hâtîm (sika), Yahyâ b. Ma'în (sika) ve Ahmed b. Hanbel (sadûk) onu tezkiye etmişlerdir.⁹⁶

A'meş (öl. 148/765)

A'meş olarak bilinen Tâbîûn'dan Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân isimli bu şahıs Kûfe'nin en meşhur muhaddisleri arasında gösterilmektedir.⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebî Hâzîm ve Şa'bî gibi kimselerden hadis almış; kendisinden de Şu'be, Ebû Hanîfe ve Süfyân b. Uyeyne başta olmak üzere çok sayıda kimse rivayette bulunmuştur. Hadis ilminde hâfız kabul edilen A'meş'in Enes ve İbn Ebû Evfâ'dan mürsel olarak naklettiği rivayetlerde tedlîse başvurması dışında güve-

⁹¹ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/54.

⁹² İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/18-20; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/379-380.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/522-524; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/15.

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/105-142.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/310; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 6/261; İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 6/174; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/152; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, 41/262;

⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/323-325.

⁹⁷ Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, 1/154; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/432.

nilir kabul edilmiştir.⁹⁸ Hz. Ali'nin faziletine yönelik rivayetlerle meşguliyetinden ötürü Şîlîlikle iltisaklı olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Hz. Hüseyin'in lehinde birtakım rivayetlerin yanı sıra onun kabrinin ziyareti için teşvikte bulunduğu, Halife Hişâm'ın ondan Osman'ın lehinde Ali'nin aleyhinde rivayetler derlemesini istediği onun da buna yanaşmadığı ileri sürülmüştür. Döneminin önemli isimleri arasında sayılan A'meş 148/765'te vefat etmiştir.⁹⁹

Telîd b. Süleyman (öl. 190/804)

Ebû İdris künyeli Telîd b. Süleyman el-Muhâribî, Kûfe ehlinde olup adı Belîd şeklinde de anılmaktadır. İclî'nin müdellis olmasına ve teşeyyu' temayülünü belirterek hakkındaki tezkiye kaydına rağmen¹⁰⁰ onda teşeyyu' eğilimi olduğu ve bu temayülün Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hedef alan birtakım hakaret söylemlerine varan aşırılık boyutunda olduğu kaydedilmiştir. Nesâî ve İbn Adî onu zayıf saymışlar, Ebû Dâvud onun habîs bir Râfîzî olduğunu, (kezzâb) yalan söylediğini ve Hz. Osman'a sebbettiğini belirtmişlerdir. Yahyâ b. Maîn (leyse bi-şey') onu cerh etmiş, hadisinin alınmayacağını belirtmiştir.¹⁰¹

Nasr b. Müzâhim rivayetinin İbn Ömer tarikinde de Telîd b. Süleyman hakkındaki ağır cerh kayıtlarından dolayı sorun bulunmaktadır. Teşeyyu' lafzının erken dönemlerde denk düştüğü durum ile sonraki devirlerdeki karşılığı arasında bir fark bulunmasına rağmen, Telîd'in teşeyyu' temayülü, mezhep propagandasına varmayan ılımlı bir Şîlîlikle izah edilemez. Özellikle ilk üç halifeye yönelik sebb ve buğz içeren söylemleri, bid'atü'r-râvi bağlamında ciddi bir adalet kusuru olarak değerlendirileceğinden Nasr b. Müzâhîm rivayetinin İbn Ömer tarîkînin de terk edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Abdülgaffâr ve Telîd'ten ötürü Nasr b. Müzâhim (öl. 212/827-828) rivayeti, Kesîr b. Yahyâ'dan ve isnattaki inkıtâdan dolayı İbn Sâ'd (öl. 230/845) rivayeti, Halef'ten dolayı Belâzüri (öl. 279/892) rivayeti, Abdurrahman b. el-Huseyn'den dolayı Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ve Muhammed b. Abdirrahmân'dan dolayı da Ebû Nuaym (öl. 430/1038) rivayeti kabule elverişsiz hale gelmektedir. Ayrıca senedi olmayan Taberî (öl. 310/923) rivayetinin hadis usulü prensipleri bakımından makbul olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sened tetkiklerine göre İbn Ebû Âsım (öl. 287/900), Bezzâr (öl. 292/905), Taberânî (öl. 360/971) rivayetinin bir tarîki ile İbn Abdülber (öl. 463/1071) rivayetinin isnadı bakımından kabul edilebilir nitelikte olduğu görülmektedir. İlgili rivayeti tüm tarikleriyle birlikte gösteren isnad çözümlemesine ait tablo aşağıda gösterilmiş olup bu rivayetlerin isnad tenkidinden sonra çeşitli metin tenkidi prensiplerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁹⁸ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, 4/146-147; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/302.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/331-333; Buhârî, *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*, 4/37-38; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/226-248.

¹⁰⁰ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/257.

¹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/284-287; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/320-323.

5. Rivayetin Metin Tenkidi

İlgili rivayetin isnadı incelendiğinde muhaddislerin yöntemlerine uygun olarak Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd bu rivayeti senedli bir şekilde nakletmişlerdir. Bu rivayetin aynı konudaki benzer rivayetlerden en önemli farkı ise hiç şüphesiz kaydedildiği zaman dilimi bakımından diğerlerinden daha erken bir tarihe teka-bül etmesidir. Öyle ki ilgili rivayet, kronolojik tertibe göre kendisinden sonra aynı doğrultudaki rivayeti eserine alan Belâzürî ve Bezzâr'dan yaklaşık yarım asır önce İbn Sa'd tarafından nakledilmiştir. Bu husus, tarihi süreçte söz konusu rivayetin metni üzerindeki olası lafız değişimlerini izleme imkânı sunması bakımından önemlidir. Nitekim Nasr b. Müzâhim ve İbn Sa'd'ın nakli ile sonraki aktarımlar arasında metin bakımından benzerliklerin yanı sıra birtakım farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

Söz konusu metinlerdeki benzerlik Âsım el-Leysî olarak bilinen sahâbînin mescide girdiği sırada karşılaştığı manzaradır. Burada ashabın Allah ve Resûlü'nün hiddetinden dolayı istiaze etmekte oldukları görülmektedir.¹⁰² Diğer bir benzerlik ise Hz. Peygamber'in hutbe irad etmekte olduğu bir anda (konuşmasının bitmesini) beklemeyen bir kimsenin, çocuğunun elinde tutarak onu mescitten çıkarmış olmasıdır.¹⁰³ Başka bir ortak unsur da Hz. Peygamber'in cereyan eden çıkış hadisesi sonrasında olayın faillerini kınayan bir tepki göstermesidir.¹⁰⁴ Yine Sefîne kanalıyla aktarılan rivayetlerde de Hz. Peygamber'in, binitiyile geçmekte olan bir baba ile bineğin önünden ve ardından giden iki evladını lanetlemiş olması rivayetlerdeki ortak hususlardandır.¹⁰⁵

Öte yandan Nasr b. Müzâhim ile İbn Sa'd rivayetinde Hz. Peygamber'in kınayıcı ifadelerine muhatap olan kimselerin Ebû Süfyân ve Muâviye oldukları açıkça ifade edilmektedir. Sonraki dönemlere denk düşen rivayetlerin bu rivayetten en önemli farkı ise hiç kuşkusuz Muâviye ve Ebû Süfyân'ın isminin zikredilmemesidir. Ancak metinler bütüncül olarak değerlendirildiğinde kendilerine tepki gösterilen iki kişinin Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kınamasına muhatap olanlar açısından incelendiğinde ise ilk rivayet grubunda sadece Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye kınanırken ikinci grup rivayetler-

¹⁰² bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰³ bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁴ bk. İbn Ebû Âsım, *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, 2/192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/176 (No: 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 5/437; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2142-2143.

¹⁰⁵ bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/136; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, 9/286 (Hadis no: 3839); Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 10/58.

de bu ikisine ilaveten Ebû Süfyân'ın diğer oğlu Yezîd'in de lanetlenenler arasında olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

İlgili rivayet çeşitli metin tenkidi ilkeleri açısından incelendiğinde¹⁰⁷ birtakım kusurlar içerdiği ve bu yönüyle makbul addedilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle bahse konu rivayette öne çıkan husus, tel'în söylemi ile buna gerekçe olarak zikredilen fiillerin, telifi mümkün olmayacak kadar birbirleriyle ilgisiz olmalarıdır. Kendileri için Allah'ın laneti talep edilen kimselerin söz ve eylemlerinin, mukabilindeki tel'în söylemleri ile örtüşmemektedir. Bu anlamda metin tenkidi prensipleri açısından ilgili rivayetlerde eylem - karşılık ilişkisi noktasında bir ölçüsüzlük söz konusudur.¹⁰⁸ Zira beşerî yönü itibarıyla da ilgili ifadelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti hatalı görünmektedir. O'nun (s.a.v.) dilinden beddua ve lanet söylemine hedef olan bu isimler, rivayetlere yansıdığı kadarıyla, bu tür bedduaları hak edecek herhangi bir fiil irtikâp etmemiş görünmektedirler. Örneğin Bezzâr'ın yer verdiği Sefîne rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından bineğiyle geçen bir kimseye lanet ettiği bilgisi yer almaktadır. İçinde bulunduğu dönemin şartları açısından bakıldığında vakâ-i âdiyeden sayılabilecek bu tür bir olay karşısında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı bir tutum içerisinde olması elbette düşünülemez. Kaldı ki rivayet, başından sonuna kadar binitli bir babanın çocukları ile sıradan bir yolculuğunu konu edinmektedir. Risâlet vazifesi açısından değerlendirildiğinde de söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispeti mümkün değildir. Zira Kur'an'da mükerreren rahmet elçisi olduğu vurgulan ve yaşamı boyunca daima mücadelesini verdiği ilkesel ve âdilâne tutumu önceleyen bir peygamberin, üstelik ortada hiçbir gerekçe yokken önünden geçen bir ya da birkaç kimseye lanet etmesi tutarsızlığın çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir içeriğin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olması da ona nispet edilmesi de isabetli değildir.

Öte yandan metinlerde yer alan bazı kınayıcı ve tahkir edici ibarelerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dili ve üslûbu ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁰⁹ Zira aynı rivayetin 4./10. ve 5./11. asır eserlerindeki versiyonları incelendiğinde birtakım ilavelerin yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim Taberânî ve İbn Abdülber'de içerik bakımından Muâviye muhalefetini yansıtan ve şahsî bir kanaat in-

¹⁰⁶ قالوا: معاوية مر قبيل أخذ بيد أبيه رسول الله صلى الله عليه وسلم، على المنبر يخرجان من المسجد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيما قولاً bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/54-55.

¹⁰⁷ Hadiste metin tenkidine dair belli başlı ilkelere dair ayrıntı için bk. M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: OTTO Yayınları, 2019), 197-354.

¹⁰⁸ Böyle bir ölçütün standardının ne olması gerektiği tartışmaya açık olsa da hayatın olağan akışı içerisinde itidalden ayrılmadığı bilinen bir peygamberin sıradan bir olay karşısında doğrudan nefret diline başvurduğu iddia edildiğinden, bu durumun imkânı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek beşerî yönü gerekse risâlet yönü üzerinden sorgulanmalıdır.

¹⁰⁹ Dil ve üslûp bakımından Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan ibare ve içerikler barındıran rivayetler de bu metin tekidi prensibince ihtiyat alanı içerisinde mütalaa edilmelidir. Söz konusu ilke için bk. Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 254-257.

tıbaı uyandıran ilaveler görülmektedir. Örneğin الاستاء من فلان ذي الاستاء ویل لهذه یوما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاء şeklindeki bu ilave, rivayetin en erken versiyonuna ait metinde yer almamaktadır. Dahası İbn Abdülber rivayetine göre söz konusu tahkir ve tezyif ibareleri Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından iki kez tekrarlanmış görünmektedir. Rivayet tarihi süreci içerisinde muahhar kaynaklara gelindiğinde ilgili metin üzerinde meydana gelen birtakım değişimlerin ilk bakışta râvi tasarrufundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda rivayetlerdeki ziyadelerin râvinin/râvilerin Ümeyyeoğullarına yönelik hoşnutsuz tavırlarından kaynaklandığı, yönetimden gayr-i memnun râvilerin görüşlerinin metne bir biçimde yansıdığı kabul edilmelidir. Şayet söz konusu ibareler, Sefîne'den aynı isnadla nakledilen başka rivayetlerde (örneğin hilafetin süresinin 30 yıl olduğunu bildiren rivayette) olduğu gibi aynı tahkir ifadelerinden ötürü ilgili sahâbîye refere edilecekse bu durumda söz konusu metin merfû olmaktan çıkar ve Muâviye yönetiminden hoşnut olmayan Sefîne'nin şahsî kanaati halini alır.¹¹⁰ Nitekim hakaret içerikli aynı ifadenin yine Sefîne→ Saîd b. Cümhân→ Abdülvâris b. Saîd→ Sevvâr b. Abdillâh senediyle başka rivayetlerde de yer aldığı; ancak bu rivayetlerde bu kısmın Sefîne'nin sözü olduğu görülmektedir.¹¹¹ Bu husus, lanet içerikli söz konusu rivayetlerde de yer alan hakaret ifadelerinin rivayetin aslından olmadığı yönünde bir ipucu vermektedir.

Ayrıca rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde Muâviye'nin kastedildiği anlaşılan “Şu adam yüzünden yazık bu milletin haline!”¹¹² şeklindeki ibareler, *fiten*, *melâhim* ve *eşrâtü's-sâ'a* türü rivayetlerde rastlanan spesifik isimler üzerinden geleceğe yönelik karamsar bir tablo iması da içermektedir. Üstelik söz konusu fitne olaylarından icmâlen söz eden rivayetlerin yanı sıra içinde kişi, olay, zaman, yer ve tarih gibi birtakım imâ ve işaretler bulunan tafsilî betimlemeler de dikkat çekmektedir.¹¹³ Burada da Muâviye açısından benzer bir durum ima edilmiş, onun eliyle ümmetin maruz kalacağı menfî durum karamsar bir üslupla ilgili metne yansı(tıl)mıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen ve üm-

¹¹⁰ İlgili rivayetin tahlili için bk. Ahmet Keleş, “Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri “Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir” Hadisi Örneği”, *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54; İlyas Canikli, *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 106-114.

¹¹¹ Hem Tirmizî'nin hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerinde yer alan bu ifadeler, Sefîne'nin şahsî kanaati, diğer bir ifade ile onun Muâviye karşıtlığının bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Rivayetler için bk. Ebû Dâvud “Sünne”, 9 (No. 4646-4647); Tirmizî, “Fiten”, 48 (No. 2226) Rivayet metinlerinde Mervân'ın kastedildiği “Ebu'z-zerkâ” ile tahkir içeren “estâh” ifadeleri yer almaktadır. Metindeki “seteh: estâh” kelimesinin anlamsal karşılığı için bk. Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 12/398-399. Ayrıca Muâviye için kullanılan “racülen müstehen” şeklindeki niteleme için bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 59/204.

¹¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/176 (No. 475); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, 5/437; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/784-785.

¹¹³ Zira bu tür rivayetlerde ileride meydana gelecek birtakım olağan dışı hadiseler ile toplumun bütününe içine alan kargaşa ve karşılık ortamı tasvir edilmektedir. bk. Ertürk, *Metin Tenkidi*, 229; Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, “Fiten” 83.

metin sonraki dönemlerde karşılaşılabileceği muhtemel problemleri ana hatlarıyla tasvir eden fiten türü rivayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) basiret ve şahsî tecrübelerinden kaynaklanan nebevî ikaz ve öngörüler olarak değerlendirmek mümkün ise de kendisine nispet edilen ve geleceğe dair çeşitli hadiseler ile bunlara dair özel ayrıntılar ihtiva eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla isimleri üzerine müspet veya menfi birtakım kurgular yerleştirilmeye elverişli bu rivayetler özelinde Muâviye ve Ebû Süfyân gibi birtakım şahıslarla ilgili Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerin de ihtiyat alanının içerisinde tutulması gerekmektedir.

Ayrıca sayıca kalabalık bir grubun huzurunda gerçekleşen bir hadisenin sadece bir ya da birkaç kimse tarafından nakledilmemesi gerekir.¹¹⁵ Zira bir kitlenin huzurunda cereyan eden hadisenin yahut söz ya da fiilin yaygınlık kazanmayıp birkaç kimse tarafından rivayet edilmesi uydurma olma ihtimalini gündeme getirmektedir.¹¹⁶ Bu bakımdan Bezzâr'ın Sefîne'den yaptığı nakli hariç tutacak olursak İbn Ebû Âsım, Taberânî ve İbn Abdülber'in aktardığı rivayetlerde Âsım b. 'Amr adlı sahâbî Mescid-i Nebî'de gerçekleşen bir hadiseyi nakletmektedir. Rivayet metninden anlaşıldığına göre Âsım b. 'Amr, bu hadiseyi orada bulunan ve görgü tanığı konumundaki sahâbîlerden almaktadır. Ancak mescitte buldukları ve o sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kınayıcı ifadelerine bizzat tanık oldukları halde oradaki sahâbîler, bu hadiseye ilişkin herhangi bir nakilde bulunmamışlardır. Şayet böyle bir olay vuku bulduysa ve bu hadise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) irâd ettiği hutbe esnasında gerçekleştiyse elbette bu hadisenin tek bir sahâbîden ziyade birçok sahabe tarafından nakledilmesi gerekmektedir.

İlgili rivayetin bir problemi de aktarılan olayın tarihî gerçeklerle çelişmesidir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı anda Ebû Süfyân ile oğulları Muâviye ve Yezîd'i tel'în etmiş görünmektedir. İlk bakışta Ebû Süfyân'ın hicret öncesi Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde yürüttüğü örgütlü faaliyetleri¹¹⁷ nedeniyle kınandığı düşünülse de ilgili lanetin oğullarına da teşmil edilmiş olması bu hususta bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde iki bazılarında her

¹¹⁴ Bu tür rivayetler üzerinden külli bir yargıya varmak yerine bazı ipuçları üzerinden her bir rivayet malzemesini müstakil olarak mütalaa edilmesi gerekliliği için bk. Kamil Çakın, "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı", Abdurrahman Küçük'e Armağan, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 262-266.

¹¹⁵ Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 238-242.

¹¹⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/326.

¹¹⁷ Nitekim onun; Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, el-Velîd b. el-Mugîre, el-Âs b. Vâil, Ebû Cehl gibi isimlerle ortak hareket ederek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) risâlet davasından vazgeçirmek için tavassutunu istemek üzere Ebû Tâlib'e müzakereye giden Kureyş eşrafı içinde olduğu görülmektedir. bk. İbn İshâk. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*, nşr. Muhammed Hamîdullah (Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976), 129; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhîm el-Ebyarî - Abdülhâfiz Şelebî (Kâhire: y.y., 1955), 1/264-265.

üçünün de kınanmış olmasının yanı sıra lanete muhatap olduğu ileri sürülen söz konusu üç şahsın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Mekke'nin fethi sonrası İslam'a girmeleri¹¹⁸ ve Huneyn gazvesi sonrası elde edilen ganimetlerden müellefe-i kulûb'tan saydığı bu şahıslara dağıtması¹¹⁹ dışında daha önce onları bir arada görme ihtimalinin tarihen zayıf olmasıdır. Söz konusu şahısların Müslüman olmalarından sonra da zaten rivayetteki gibi bir lanete muhatap olmaları makul değildir.

Sonuç

Tel'în içerikli rivayet, Emevî-Abbâsî çekişmesinin rivayet malzemesine dönük yansımalarını içermektedir. Metinlerde Ümeyyeoğullarının önde gelen figürlerine yer verilmesi ve söz konusu şahısların bizzat Hz. Peygamber'in dilinden kınanmış olmaları dikkat çekmektedir. Bu tür rivayetleri, Hz. Peygamber'e refere edip onunla ilişkilendirmek yerine vefatından sonra ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak yönetim tartışmalarını konu alan bir bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine yansıyan tartışmalar, vefatı sonrası ortaya çıkan karmaşa ve yönetim konusunda girilen mücadele; Ümeyye ve Abbasoğulları arasındaki rekabeti, rivayet malzemeleri üzerinden yürütülen bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Söz gelimi, "Muâviye'yi benim minberimde hitap ederken gördüğünüzde onu öldürünüz."¹²⁰ veya "Her ümmetin Firavun'u vardır, bu ümmetin Firavun'u ise Muâviye'dir."¹²¹ şeklinde aktarılan rivayetler ile "Allah Teâlâ katında üç güvenilir kimse vardır: Ben, Cebraîl ve Muâviye."¹²² veya "...Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de sendenim. Cennetin kapısında (iki parmağını birleştirerek) işte böyle birlikte olacağız."¹²³ ya da "Hz. Peygamber bana 'Ey Muâviye! Eğer hükümran olursan iyi davran' diye buyurduğu andan beri hilafeti arzulamaya devam ettim."¹²⁴ biçiminde nakledilen rivayetler söz konusu kimsenin sahip olduğu kimliğin lehte ve aleyhte kullanılmaya müsait olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu durum

¹¹⁸ Muâviye'nin daha öncesinde umretü'l-kazâ esnasında Müslüman olduğu ileri sürülmüş ise de Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan gelen nakilde bu hac sırasında onun henüz küfür üzere olduğu belirtilmektedir. عن سعد بن أبي وقاص أنه قال في العيرة في أشهر الحج فعلناها وهذا يومئذ كافر bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, 6/112.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/492-493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/143.

¹²⁰ إذا رأيت معاوية على منبري فاقتلوه bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/25-27.

¹²¹ لكل أمة فرعون، وفرعون هذه الأمة معاوية بن أبي سفيان bk. Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 407.

¹²² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/17; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 3/130; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, 1/417.

¹²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/179; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 10/393; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/56, 5/194.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/129-130 (No. 16933); Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006), 16/136-137 (No. 31358) Bu rivayetle ilgili inceleme için bk. Abdullah Taha İmamoglu, *Hadis ve Siyaset* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 441-449.

sadece Muâviye için değil, siyasî-itikadî bakımdan parçalı bir görünüm arz eden Müslüman toplumunda yönetime talip olan veya taraftarlarınca böyle bir potansiyele sahip olduğu düşünülen birçok figür için de geçerlidir. Zira “fitne”den önceki dönemi bir kenara bırakacak olursak iktidara geçen veya talip olan hemen her siyasî figürün destekçileri tarafından yüceltilmek muhalifleri tarafından da yerilmek istendiği görülmektedir.

Öyle ki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dinî otoritesi kullanılarak piyasaya sürülen ve Emevî-Abbâsî çekişmesinin siyasî sahada açık bir tezahürü olarak okunabilecek birçok rivayet bulunmaktadır.¹²⁵ Nitekim siyah kaftan ve siyah sarık gibi Abbâsîlerin kendilerine mahsus birtakım siyasî sembollerinin bu tür rivayetlere konu edilerek hareketin doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tebcih edilmesi istendiği görülmektedir. Abbas’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vasîsi ve vârisi olduğu rivayetinin yanı sıra siyah renkli kaftan ve sarığı bizzat Cebrail’in giydiği ve sebebini soran Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de “Bu kıyafet, senden sonra amcan Abbas’ın evlatlarının elbisesidir.” dediği nakledilmektedir.¹²⁶ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir defasında amcası Abbas’ı gelirken görüp “İşte amcam, dört halifenin babası!” dediği, dahası ondan sonra da bizzat isim vermek suretiyle Seffâh, Mansûr ve Mehdî’ye duacı olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁷

Bu tür rivayetlere mukabil aynı konuda farklı bir tavır ve kanaat belirten rivayetler de bulunmaktadır ki, lehte ve aleyhteki bu nakillerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bağıni kurabilmek mümkün değildir. Zira bu rivayetlerde, Abbâsî alâmeti olan siyah elbise ve sarıkların peygamberden onay almak yerine bu kez de cehennemle ilişkilendirildiği öne çıkmaktadır. Buna göre Sevbân’dan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle bir serzenişte bulunduğu aktarılmaktadır: “Abbasoğullarına ne oluyor da ümmetimi (bölüp) peşinden sürüklüyorlar, kanlarını döküyorlar, onlara siyah elbiseler giydiriyorlar! Allah da onlara ateşten elbiseler giydirsin!”¹²⁸ Dahası bu rivayette, onların Ümmü Habîbe’nin (öl. 44/664) ailesinden bir kimsenin eliyle helak edileceği yönünde bir kayıt da bulunmaktadır.¹²⁹ Yine benzer içerikli başka nakillerde “Şark yönünden siyah sancak(lı)lar gelirse; işte onların başı fitne, ortası kaos, sonu da dalalettir.” dediği nakledilmektedir.¹³⁰

¹²⁵ Öyle ki, ilgili rivayetler politik bir arka planı olan hadiselerin ürettiği bir vasatta gündeme getirilmişlerdir. Hadislerin bu tür siyasî, kalamî vb. çekişmelerden izler taşıması hakkındaki metin tenkidi ölçütü için bk. Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 297-305.

¹²⁶ أتاني جبريل ذات يوم وعليه عمامة سوداء وقباء أسود وخف أسود ومنطقة وسيف محل فقلت ما هذا الذي لم أرك في مثله فقال هذا زي بني عمك من بعدك وعليهم تقوم الساعة bk. Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 1/429, 431.

¹²⁷ Süyûtî, *el-Le’âli’l-masnû’a*, 1/425.

¹²⁸ ما لي ولبنی العباس شیعوا أمتی وسفکوا دماءها وألبسوها ثياب السواد ألبسهم الله ثياب النار bk. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 2/96; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 2/181; Taberânî’de Ümmü Habîbe, Buhârî’de hem Ümmü Habîbe hem Benü Abbâs kısmı yer almamaktadır.

¹²⁹ bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/39.

¹³⁰ bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 2/38.

Sonuç itibarıyla Mu'tazid-Billâh'ın hazırlattığı bildiride yer alan lanet içerikli rivayet isnadı yönüyle kabul edilebilir nitelikte olsa da metin açısından problemli görünmektedir. Bu husus metin tahliline müracaat etmeksizin sadece senedin incelenmesiyle verilebilecek hükümlerin hatalı olabileceğine işaret etmesi bakımından da önemlidir. İncelenen tel'in içerikli rivayetin hadis tekniği açısından mevzu olduğunun yanı sıra ilgili rivayetin gündeme getirilmesinin arkasında yatan motivasyonun da doğrudan bir halifenin siyasî ikbâli ve politik beklentisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dönük bir dizi tahmin ve kurgu içeren olaylar ile bu hadiselerin içinde yer alacak bir takım siyasi figürlerin tebcil yahut tahkîr amacıyla doğrudan veya dolaylı yollardan spesifik olarak zikredildiği bu ve benzeri rivayetleri, İslam toplumunda yönetimle bağlantılı olarak ortaya çıkan iç çekişmenin siyasî sahaya taşınan bir yansıması olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğu görülmektedir.

Bu itibarla benzer içerikli rivayetlerin çeşitli incelemelere konu edilmelisi önemlidir. Özellikle siyasî kimliğe sahip şahsiyetlerin yer aldığı rivayet malzemeleri, farklı disiplinler tarafından farklı yöntemlerle incelenmeli; söz konusu figürlerin sosyal ve siyasal hadiselerin seyrini ne düzeyde etkiledikleri yahut içinde yaşadıkları zaman diliminin sosyal, kültürel, siyasal ve toplumsal gelişmelerinden hangi ölçüde etkilendikleri üzerinde durulmalıdır. Bu, en geniş anlamıyla bahse konu gelişmelerin rivayet malzemesine nasıl yansıdığını ve onu nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi, toplumu, kültürü ve dolayısıyla insanı şekillendiren bu hasılının hemen her yönüyle farklı metotlar dâhilinde incelenmesi, rivayet malzemesini anlamayı ve ondan daha işlevsel yararlanmayı sağlayacaktır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi/*This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Finansman Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | *The authors declared that this study has received no financial support.*

Acık Erisim Lisansı Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GavriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

Telif Hakkı Copyright

Yazar(lar) | Author(s): Mustafa Tanrıverdi

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâ'isü'l-hasîş şerhu ihtisârü 'ulûmi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1417/1996.
- Aşikkutlu, Emin. "Hadis Vaz'ının Hz. Peygamber Devrinde Başladığına Dair Rivâyetler ve Delil Değerleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2014), 5-26. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000958
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: OTTO Yayınları, 2020.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Azîmâbâdî. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Bedreddin Aynî. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hassân İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâziürî. *Kitâbu'l-cümel min ensâbi'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâr. *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Kitâbu't-târîhi'l-kebir*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü'd-du'afâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.
- Canikli, İlyas. *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çakın, Kamil. "Fiten Rivâyetlerinin Tabiatı". Abdurrahman Küçük'e Armağan. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. 251-270. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Dabbî, Ahmed b. Yahyâ. *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısırî, 1410/1989.
- Demir, Mahmut. *Hadis ve İdeoloji Şif-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: 'Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek...' Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 143-164. <https://doi.org/10.33415/daad.728251>
- Demircan, Adnan. "Ali-Muâviye Kavgası Bağlamında Bir Siyasî Mücadele Aracı Olarak Lanet Okuma". *Lânet Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 151-163. İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Sâlih b. Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. th. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları 2017.

- Fahreiddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Felâte, Ömer b. Hasan. *el-Vad'u fi'l-hadîs*. Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, Külliyyetü Usûli'd-Dîn, Doktora Tezi, 1981.
- Halife b. Hayyât. *Kitâbu't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1387/1967.
- Halîl b. Muhammed. *el-Ferâid alâ mecmai'z-zevâid*. Katar: Dâru'l-İmâmî'l-Buhârî, 1429/2008.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Telhîsü'l-müteşâbih*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1985.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Siyasi-İctimai Hâdiselerle Hadîs Münasebetleri*. Ankara: OTTO Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Heysemî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Muhammed Dervîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh. *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi 'ulemâ'i'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Itr, Nûreddîn. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdülber en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Abdülhâdî, Şemseddîn. *Tabakâtü ulemâ'i'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî - İbrâhim ez-Zeybek. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- İbn Adî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Beşkûvâl. *Kitâbü's-Sıla fi târîhi e'immeti'l-Endelüs*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Ebû Âsım. *Kitâbu'l-âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebû Hâtım. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371/1902.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Dımaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1427/2006.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Ebü'l-Eşbâl Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1413.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. nşr. İbrahim ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hibbân. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- İbn Hibbân. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka - İbrâhim el-Ebyarî - Abdülhâfız Şelebî. 2 Cilt. Kâhire: y.y., 1955.
- İbn İshâk. *Sîretü İbn İshâk el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*. nşr. Muhammed Hamîdullah. Fas: Matbaatü Muhammed, 1396/1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Şâdî b. Muhammed. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.

- İbn Kutluboğa. *es-Sikât mimmen lem vaka' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Abbâs, 2011.
- İbn Mâce. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Nukta. *Tekmiletü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. 5 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1987.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Muhammed Yûsuf er-Rakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri "Hilafet Benden Sonra Otuz Sene-dir" Hadisi Örneği". *İSTEM 4/7* (2006), 37-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26534/279329>
- Kennedy, Hugh. "al-Mu'tadid Bi'llâh". *The Encyclopaedia of Islam 7/759-760*. Leiden: E. J. Brill Press, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadislerin Zuhuru". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/1* (1968), 57-68.
- Kutluer, İlhan. "İbnu't-Tayyib es-Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Nasr b. Müzâhim. *Vak'atü Sıffin*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1410/1990.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1985.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvin*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1988.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1991.
- Nüreddîn İtr. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Nesâî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Çudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Matbu'ati'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Oktan, Yusuf. "İdeolojinin Hadis Rivayetlerine Yansıması İmâmîyye Şî'ası'nda Lanetli Mescitler Örneği". *Turkish Studies 13/25* (2018), 319-334. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14369>

- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî- Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Süyûtî. *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâtî'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Süyûtî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.
- Şevkânî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, ts.
- Tâceddîn Sübkî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1975.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivayetinde İsnâdın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Dergisi* 12/1 (2012), 119-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61861>
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Varol, M. Bahaüddin. "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine". *İSTEM* 4/8 (2006), 83-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26535/279351>
- Varol, M. Bahaüddin. "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004), 71-89. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343543>
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek. *Ziyâd b. Ebîh (Hayatı - Şahsiyeti - Devlet Adamlığı)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (2020), 91-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/issue/59302/793495>
- Zehebî. *Mîzânü'l-ittidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zehebî. *el-Kâşif fi marîfeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte*. nşr. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible - Müessesetü 'Ulûmil'-Kur'ân, ts.
- Zehebî. *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1374.
- Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Ziriklî. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

